

Ярослава МЕЛЬНИК
(Львів)

**«4 МАЯ – ДЕНЬ, КОТРИЙ ВИ
БУДЕТЕ ПАМ'ЯТАТИ ЗАВЖДИ»:
ДО ІСТОРІЇ ОДРУЖЕННЯ
ІВАНА ФРАНКА Й ОЛЬГИ ХОРУЖИНСЬКОЇ**

До 160-річчя від дня народження Ольги Франко

УДК 821.161.2.09(092)Фра:316.36-058.833

У статті на основі першоджерельного матеріалу (епістолярію, спогадів сучасників, документів особистого архіву письменника) розкривається історія знайомства й одруження Івана Франка й Ольги Хоружинської, обрії очікування пари від спільного життя, а також висвітлюються дитячі та юнацькі роки Франкової обраниці, її освіта та виховання.

Ключові слова: листи, спогади, одруження, Іван Франко, Ольга Хоружинська, Харківський Інститут шляхетних дівчат, Київські Вищі жіночі курси, Галичина.

У рік Франкового столітнього ювілею Анна Франко-Ключко, звертаючись до історії одруження своїх батьків, писала, що її мама, незважаючи на те, що «мала серйозного претендента на її руку», «піддалася намовам сестер і їхніх мужів, що її не любили і бажали якнайскоріше її позбутися. Так прийшло в 1886 році в Києві до одруження моїх батьків» [33, с. 22]. І далі в мемуарах Анни Франко-Ключко «Іван Франко та його родина» читаємо: «Мама, що походила з середовища аристократії, що жила в достатку, панночка, вихована в інституті для “благородних дівіц”, – вирвана й пересаджена до аж надто скромного дому українського поета, не змогла пристосуватися до нових обставин і зламалася фізично й душевно. Це було непростимим гріхом її рідні – випхати сироту-сестру з такого дому в незнаний їй світ» [33, с. 45].

Отож, як все-таки «прийшло» до одруження Ольги Хоружинської та Івана Франка? Чи, справді, рідні Ольги «випхали» її з дому в незнаний їй світ і тим самим скалічили їй життя? Наскільки самотійною у своєму рішенні вийти заміж за Івана Франка і вибратися до невідомої їй Галичини була Ольга Хоружинська? І якою була та дівчина, з якою Іван

Франко вирішив поєднати свою долю? Чому вибір поета, «особистий чар» якого не полишав байдужим і найбільш вимогливих, найосвіченіших жінок свого часу, випав саме на неї? Адже саме він, Іван Франко, стверджувала Ірена Книш у статті «Жінки в житті Франка», «помимо складання вини на “долю” у спогадах сучасниць, вирішував такий, а не інший фінал у взаєминах із закоханими в нього Уляною Кравченкою, Климентією Попович, Ольгою Білінською, Євгенією Бохенською» [6, с. 65]. І насамкінець, якими були обрії очікування від майбутнього подружжя Івана Франка й Ольги Хоружинської?

Але спершу про дитячі та юнацькі роки Франкової обраниці, її родину, освіту та виховання.

«З роду гетьмана» – таку інтригуючу назву має одна з публікацій, присвячена Ользі Хоружинській, у краснопільській газеті «Перемога» [7]. Вважається, що стародавній український козацький рід Хоружинських був пов'язаний з родом Ігнатовичів, із якого походив гетьман Лівобережної України Дем'ян (Многогрішний). По лінії матері Ольга походила з роду козацьких старшин Слобідської України Федоровських. Родини Хоружинських і Федоровських були доволі заможними, але з часом їхні статки зменшилися. І бабуся Ольги Агафія Семенівна Федоровська (по чоловікові Таманова) володіла вже тільки невеликим поміщицьким маєтком.

Місцеві краєзнавці й історики дуже пишаються тим, що в їхньому краї зростала дівчина, що «стояла на сторожі слова видатного українського письменника Івана Франка» [7]. Пишаються і сперечаються, де саме 1864 р. народилася Ольга Хоружинська: у селі Бібрки Харківської губернії чи в селі Бібрки Зінківського повіту Полтавської губернії (останні дослідження більше промовляють за останню версію) [11].

Батько Ольги – Федір Васильович Хоружинський, колезький асесор, мировий суддя в маленькому містечку Красний Кут на Богодухівщині, помер на 42-му році життя. Ольга, наймолодша з дітей у родині, ледь пам'ятала його. Їй було два роки, коли не стало батька.

Невдовзі після смерті батька мама продала будинок у Красному Куті й переїхала з дітьми до села Тимофіївка на Слобожанщині (нині с. Осоївка Краснопільського району на Сумщині), до своєї матері Агафії Семенівни. Дім бабуні, запам'ятала мала Оля, на відміну від їхнього будиночка «під бляхою» і з «райськими яблочками в саду», «був покритий соломною, змоченою вапном», а в саду замість «райських яблочок росли високі дерева терну і вишень, з котрих бабушка варила смачну наливку вишнівки і тернівку» [34, с. 154]. Агафія Семенівна натоді вже була вдовою. Відзначалася вона владною, суворою вдачею.

«...Генеральша, столбова дворянка, поміщиця, мала право сікти своїх підданих. Вона все була одита в чорні шовки, побільше сиділа в своїм кріслі і курила файку, чого-небудь сердилася і покрикувала. Мені діставалося найбільше, заставляла мене наповняти файку тютюном і засвічувати, коли було щось невлад, біла мене чубуком по голові, я її боялася, бо мене вона не любила» [34, с. 154], – згадувала через багато років Ольга Франко в «Епізодах з мого життя» (1926).

Мати – Марія Іванівна Хоружинська по смерті чоловіка два роки вчителювала в двокласній школі в Красному Куті, де навчалися і її старші діти, але через слабе здоров'я та переїзд до Тимофіївки покинула вчителювання і стала вчити власних дітей (їх було семеро: троє хлопців (Микола, Олексій, Іван) і четверо дівчат (Марія, Антоніна (Ніна), Олександра (Саня) й Ольга). У Тимофіївці Марія Іванівна, правда, також вчила грамоти селянських дітей. А ще зайнялася лікуванням селян від пропасниці. Лікувала доволі своєрідно – заклинаннями. Ті закликання вона писала на маленьких записочках, які хворі носили на шнурочках на грудях і свято в них вірили. Якось мала Оля захотіла прочитати ті записки. Мама не дозволила, пояснивши їй, що тоді ліки не допоможуть, і вона назавжди втратить владу над пропасницею. Попри такий спосіб лікування, селянки любили свою цілительку. «Підуть за мене в огонь і в воду», – переконувала мама малу Ольгу [34, с. 154].

Незабаром помирає від холери бабуня Агафія (її землі згодом стануть яблуком розбрату між онуками, її спадкоємцями). Родина переїжджає в Суми. Тут мама починає вчити Олю грі на фортеп'яно. Навчання було коротким: всього чотири лекції. П'ятій лекції вже не було. Марія Іванівна важко занедужала. Пролежала недовго і скоро відійшла в засвіти (1875 р.). Зі спогадів Ольги Хоружинської: «На Різдво мама була тяжко хвора і з ліжка не вставала. <...>. А в марті, як почав таяти сніг, мами не стало. <...>. Її повезли ховати на село. Зробилася відтепель, місцями було багато води, усі річки нараз розілляли. Маму везли більше човнами, як возом і санями <...>. Поховали маму в почесті коло церковного муру, не на спільнім цвинтарі» [34, с. 157–158]. Олі тоді було 11 літ.

Про свої дитячі літа вже доросла Ольга Хоружинська згадувала зі сумом. Так, в одному з листів до Івана Франка, написаному ще до одруження, 20 березня 1886 р., причину того, що не може послати до нього ані одного «прихильного словечка», вона вбачала в дитинстві. Мовляв, такою була змалку, такою і залишиться. Це «заслуга» людей, що були поруч, вважала дівчина, гувернантки зосібна, на руках якої вона була до семи років і яка її біла і мучила за будь-що. При тім юна Ольга леліяла в душі надію, що біля Франка її «серце зігріється» [35, с. 158].

Після смерті матері Оля потрапила на навчання до Харківського інституту шляхетних дівчат, найстарішого жіночого закладу такого типу в Україні, заснованого 1812 р. для незаможних дівчат дворянського походження. Заснували цей заклад за ініціативою слобожанських дворян на пожертви місцевих поміщиків. Дуже вагому роль у відкритті Інституту відіграв Григорій Квітка. «Полум'яна ревність, невтомна діяльність і безкорисливість Квітки до здійснення шляхетного починання на благо людства перемогли всі перепони» [див.: 4, с. 9], – відзначав Петро Гулак-Артемівський «лепту» Григорія Квітки у заснуванні Інституту шляхетних дівчат. На відкриття цього закладу Григорій Квітка пожертвував більшу частину своїх статків. Один рік (1817) Інститут навіть знайшов «притулок» в його будинку.

В Інституті, писала Ольга Хоружинська в «Епізодах з мого життя», вона вчилася «за рахунок царя». Ось, мовляв, як це трапилося. Один із її братів, Микола, брав участь у турецько-російській війні, отримав важке поранення в обидві ноги й потрапив до шпиталю. Цар, котрий якось навідався до шпиталю, підійшов до її тяжко пораненого брата і запитав: «Яку нагороду просиш за свою доблесть?» – «Я офіцер і мені не підходить бути без ніг і я помру, – але я маю сестри-сироти, прошу ними заопікуватися», – сказав брат і скоро по тім помер. Так я і сестри потрапили в інститути на рахунок царя» [34, с. 158].

Інакше про те, як Ольга потрапила в Інститут, розповідала найстарша зі сестер Хоружинських Антоніна (1857 р. н.) у мемуарах «Дещо з життя Ольги Франкової», опублікованих 1930 р. у збірнику «За сто літ». У тому вона вбачала свою заслугу, як і в тому, що після смерті матери, вона, тоді ще зовсім юна, піклувалася по змозі про своїх трьох молодших сестер. Антоніна тоді якраз закінчила Харківську гімназію і за допомогою опікуна сиріт Дмитра Кондратьєва отримала посаду вчительки підготовчого класу Сумської гімназії, де також навчалися її молодші сестри. «Я жила на одній квартирі з ними, допомагала їм учитися, піклувалась про них, як могла та вміла» [17, с. 219], – згадувала Антоніна. Одначе спільне її проживання зі сестрами тривало недовго. Весною 1876 р. 19-річна Антоніна виходить заміж за Єлисея Трегубова, якого було переведено з Курська до Сум (через рік молоде подружжя переїхало до Києва). Тоді голова земської управи в Сумах Микола Алчевський порадив Антоніні, як «пристроїти» її молодших сестер. «Дав мені раду, що і як зробити, і одну з сестер було зараховано до московського сирітського інституту, наймолодшу, Ольгу, до “Харьковского института благородных девиц”, а старша за неї переросла роки прийому до інституту і залишилася на піклуванні Єлисея Кипріяновича Трегубова» [17, с. 220].

Не знаю достеменно, історії котрої зі сестер Хоружинських – Ольги чи Антоніни – більше вірити. Либонь, Антоніни. Хоча старший на шість років від Ольги брат Микола і брав участь у російсько-турецькій війні. Загинув 19-річний Микола Хоружинський у чині корнета 1877 р. у Болгарії.

Всі роки навчання в Інституті Ольга прохворіла «злою лихорадкою (пропасницею)». Цю недугу, за її словами, вона набула ще змалку: «В дитинстві вийшла я раз подивитись на замерзлу річку. Там було багато сільських дітей. Вони так легко і жваво розбігались по леді у своїх підкованих чобітках і ховзались. І я побігла та упала взад на голову і тяжко ударилась. Мабуть, з того у мене і лихорадка взялася» [34, с. 158]. І все ж, незважаючи на хворобу, з Інституту Ольга взяла багато. Вивчила німецьку і французьку мови, навчилась прекрасно грати на фортеп'яно, опанувала інші предмети, які викладали в Інституті (Закон Божий, російську мову і словесність, історію, географію, математику, природознавство і фізику, педагогіку, малювання, краснописання, церковні співи, танці, рукоділля).

Приватні уроки музики Ольги під час її навчання в Харківському інституті шляхетних дівчат оплачував її двоюрідний дід по матері полковник Ілля Федоровський, що мешкав після відставки в Одесі, людина доволі заможна. Він підтримував фінансово Ольгу й згодом, а також щедро «вивінував» її, хоча і був вельми незадоволений, що його улюблена внучка покидає батьківщину й відправляється в невідомі краї (про це детальніше – пізніше).

У 1882 р. 18-річна Ольга закінчує Інститут шляхетних дівчат у Харкові. Відтак стає слухачкою Київських Вищих жіночих курсів, заснованих 1878 р. На курсах було два відділення: історико-філологічне й фізико-математичне. Ольга навчалася на історико-філологічному відділенні, на якому програма студій wzорувалася на університетську й була далекою від українського змісту. Основний акцент робився на російській мові й словесності, російській історіографії, російській історії (стародавньому, московському і новому періодах). Окрім того, курсистки вивчали загальну літературу, історію грецької і римської літератур, а також історію Греції, Риму, Середніх віків, нову історію, статистику, логіку, психологію, педагогіку, історію філософії, латинську, французьку і німецьку мови, моральне богослов'я. Мали курсистку і низку практичних занять (із російської мови, російської історії, загальної історії, читання літописів) [8]. Українські сюжети могли почасти розгортатися хіба що на лекціях професора Володимира Антоновича з історії, а також на лекціях з літератури Миколи Дашкевича, де «протягувалися» ті чи ті українські пам'ятки, висвітлювалися, бодай штрихово, якісь періоди

української історії. До слова, Володимир Антонович як лектор був особливо популярним серед курсисток. Окрім офіційного курсу, він читав лекції з української історії та географії також для українського жіночого гуртка, заснованого на Київських Вищих жіночих курсах 1884 р. Оленою Доброграєвою [1, с. 207]. Відомо, що Ольга Хоружинська була близька до цього гуртка.

Відомості з історії України Ольга Хоружинська могла почерпнути і з практичного курсу читання літописів, на якому вона, як писала її сестра Антоніна Іллі Федоровському, займалася «разборкою хохлацких архивов» [19, с. 76]. Через це, а також через читання Тараса Шевченка і заняття «практикою хохлацкого языка» [19, с. 77], Ілля Федоровський у листах до Ольги називає її «хохлушкою», на відміну від старшої на рік від неї сестри Сані, яку називав «московкою» [19, с. 71].

Однак, як виявилось, тодішньої практики української мови для Ольги Хоружинської виявилось недостатньо. Свій перший лист до Івана Франка, датований 12 вересня 1885 р., вона написала «мішанною мовою», за що їй, як зізнавалася, було дуже незручно: «Міні дуже неловко передъ Вами за мою мішанную мову. Я хоть и разибрала Вашего листа, але все ж свою мысль выражать на бумази по украиньскому ще не привикла» [35, с. 148], – перепрошувала Ольга нареченого. Івана Франка «мішанна мова» дівчини не надто збентежила. «Нехай се зовсім не конфузить Вас, що недобре виражається по-українськи. Пишіть хоч і по-московськи, кожде Ваше слово, на якій воно мові буде, для мене рівно дороге і миле. Адже ж я знаю, що Вам ніде було вивчитись української мови, – так чого ж тут встидатися? Нехай ті встидаються, котрі не дають українцям вчитись на рідній мові» [26, с. 552–553]. «Проте навіть переїхавши до Галичини, – зауважує Наталя Тихолоз, – Ольга Франко так і не вивчила бездоганно української мови. У її мовленні назавжди залишилися російські лексика та синтаксис, до яких згодом додалися ще й галицькі діалектизми та полонізми» [16, с. 216]. Наступні деякі листи Ольги Хоружинської до Івана Франка, а також до інших кореспондентів, у тому числі до Миколи Лисенка, написано російською мовою. До слова, реакція останнього на «московську» епістолу Ольги Франко була доволі гострою. «А все-таки не годиться Франковій жінці по-московськи до мене й до кожного народовця писати. Це есть вплив “тлетворной” російської цивілізації, котра рознароджує (денаціоналізує) усе, що є не-російське. Скажете: Не знаю мови! Не маєте права не знати, живучи в Галичині» [9, с. 187].

Але повертаємося від мовного портрету Ольги до київського періоду її життя. Під час навчання на курсах Ольга мешкає в родині Єлисея

Трегубова, викладача і вихователя, згодом директора Колегії Павла Галагана, активного діяча київської «Старої громади» та редколегії «Киевской старины». Життя в родині Трегубових вельми сприяло українським зацікавлення Ольги. Серед близьких знайомих Єлисея Трегубова були такі видатні українські діячі, як згадуваний вже історик Володимир Антонович, композитор Микола Лисенко, мовознавці Павло Житецький і Костянтин Михальчук, родина Косачів, письменник Іван Нечуй-Левицький. У самому Єлисеєві Трегубову, згадувала Людмила Міщенко, життя «било джерелом. Веселий, привітний, добродушний, він оживляв усіх круг себе» <...>, і ніхто не говорив такою прекрасною українською мовою, як він» [10, с. 141].

Саме в Трегубових, очевидно, і познайомився Іван Франко з Ольгою Хоружинською під час своєї першої поїздки до Києва в лютому – на початку березня 1885 р. Господаря дому Єлисея Кипріяновича Іван Франко знав ще з поїздки того до Львова в 1884 р. Одначе поет міг познайомитися з Ольгою і деінде, скажімо, на одному зі зібрань київської молоді. «Франко і мої сестри одвідували ці зібрання молоді; їх влаштовували кожного вечора або у В. П. Науменка, або М. В. Лисенка, або у нас. У нас тоді перебувало багато людей, бо в нашій сім'ї жили дві мої молодші сестри, що якраз скінчили свою освіту; вони були молоді, гарні з себе, веселі, а молодша, Ольга, була до того ще й дуже привітна та дотепна» [17, с. 220].

Під час свого перебування в Києві взимку 1885 р. Іван Франко з Ольгою Хоружинською «перекинувся» лише «декількома загальними фразами» [24, с. 597]. Але вже тоді в Києві, зізнавався згодом письменник, в його голові зродилася думка про одруження з цією дівчиною [див.: 25, с. 542]. Через декілька місяців, у липні 1885 р., він попросить поради в цьому «делікатному ділі» Єлисея Трегубова. На жаль, цей Франків лист не зберігся і про його зміст можемо судити лише з відповіді Єлисея Трегубова (лист до Івана Франка від 3 серпня 1885 р.) і з мемуарів Антоніни Трегубової, яка, зосібна писала, що «... скоро, як Франко повернувся додому, він, листуючись з моїм чоловіком, прохав його посватати йому Ольгу. Але в нас не було звичаю втручатися в таку інтимну справу дорослої людини. Єлисей Кипріянович порадив І. Франкові самому звернутися до Ольги» [17, с. 221].

Леонід Ушкалов, покликуючись на ці слова Ольжиної сестри, пов'язав таке, мовляв, «старосвітське» сватання Івана Франка з патріархальними традиціями Наддністрянської України, які, підкреслював критик, були значно сильнішими, аніж на Наддніпрянській Україні. «Якщо вже Франко – один із найпрогресивніших чоловіків у Галичині –

сватався до дівчини таким старосвітським маніром, що тоді сказати про інших! Зрештою, Франко постає тут усього лише носієм тогочасних галицьких звичаїв, які були дуже консервативними» [18, с. 190].

Гадаю, річ тут не стільки в патріархальних традиціях і консервативних галицьких звичаях, про що пише Леонід Ушкалов, а в сумнівах і ваганнях самого Івана Франка щодо свого рішення одружитися з Ольгою Хоружинською. До слова, не знаючи змісту Франкового листа, не можемо твердити достеменно, чи він лише просив поради щодо одруження, а також прагнув більше дізнатися про дівчину від її близького свояка, зокрема те, як вона сприйме його пропозицію, а чи прямо-таки просив Єлисея Трегубова посватати йому Ольгу, як пише Антоніна (її свідчення – це все-таки правда «з других уст»). Лист Єлисея Трегубова до Івана Франка від 3 серпня 1885 р. свідчить, що достовірніше перше. Адже просив Іван Франко сказати свій «щирий суд» про Ольгу Хоружинську й Олену Пчілку (до останнього ще повернемося). Наведу згаданий лист Єлисея Трегубова до Івана Франка майже повністю. «Що ж до “делікатного діла”, про котре Ви пишете, то маю Вам сказати, що дівчину на вид Ви сами бачили, а що вона з себе вдає? <...> Дівчата наші (не знаю, чи так й Ваші?), “яко сосуд скудельний”; всі вони, а рівно и Ольга, чомусь-то навчаюця у школах, але яку вони получають фізіономію, то зъявляеця, як дівчина стане жінкою. Спеціально ж Ольга – чоловік талановитий, дуже сдатній до роботи и чулий до доброго, але, як и кожна дівчина, упряма и добренько самолюбива <...>. Вона богопочитала Вас <...> яко високого таланта; але як вона однесетця до Вас по амурній квестії, про то не відаю. Раяв би Вам, коли Ви надумаетесь писати до неї, то нічого їй не казати, що писали до мене, бо дівчаче самолюбіє може все попсувати. Отъ, здаетця, усе, що я можу Вам написати про Ольгу. Вона через 20 днів прибуде до Києва, и до еї Ви пишіть прямо (а не на мое имя) по такій адресі: Київ, Коллегія Галагана, Ольге Федоровне Хоружинской» [36, с. 63].

Отож, Іван Франко, дочекавшись повернення дівчини до Києва з відпочинку в Криму, написав до неї. Ба більше. У першому ж листі до Ольги Хоружинської, датованому 4 вересня 1885 р., він запропонував їй вийти за нього заміж: «Що сказали б Ви, якби який-небудь галичанин, приміром я, приступив до Вас з просьбою: будьте моєю дружиною, моєю жінкою?» [25, с. 543]. При тому І. Франко запевняє Ольгу, що його лист «має значення зовсім т е о р е т и ч н е і для того звертається переважно до розуму» [25, с. 543], хоча і сподівається, що її серце «не скаже безглядно veto, бо в такім разі всяка дальша розмова неможлива і безхосенна...» [25, с. 543]. Відтак поет моделює всі *pro et contra*, які

може сказати розум дівчини щодо одруження з ним (життя в іншій державі, далеко від рідних і знайомих, серед чужих людей, із чоловіком, «котрого не то що полюбити, але й пізнати гаразд не встила» [25, с. 544]). На останнє у Франка є рада: пізнати одне одного вони ще встигнуть. «А любов?» – запитує він і відповідає: «Хіба ж вона дається знанням? Хіба вона не так, як той дух, що віє, куди хоче? Хіба ж вона не приходить через ніч, не виростає з тихої симпатії, з уподобання частіше навіть, ніж з рівності думок і переконань?» [25, с. 544].

Франкова епістола посіяла неабияке сум'яття в серці дівчини. «Ольга до Вашого листа і вь голову не поклала, щобъ з Вами їй можна було любитися, а одібравши Вашого листа, довго мовчала, потімъ днів через 5 прийшла питати до мене поради, довго ми балакали...» [36, с. 64], – писав Франкові Єлисей Трегубов. Однак, попри збентеження від неочікуваної пропозиції Франка, Ольга обнадіяла його, давши йому «более или менее благопріятный одповідь» (лист від 12 вересня 1885 р.): «Къ сожаленію моему, теперь я не могу Вамъ сказать ничего другого решительно. Как только то, що ві[д] вашого предложенія я не одказуюсь» [35, с. 147]. Остаточне її рішення, писала Ольга, залежить від деяких обставин, зокрема від родича, поради якого вона хоче попросити. Цим родичем був уже згадуваний раніше двоюрідний дід Ольги по матері Ілля Федоровський.

Не можна сказати, що Ілля Федоровський був надто втішений звісткою Ольги про те, що її сватає якийсь літератор-галичанин і їй доведеться покинути батьківщину. На прохання дати їй раду, відповів ухильно, хоча й доволі гостро, вважаючи, що, окрім Ольжиних сестер і тітки, ніхто не повинен втручатися в цю справу. Для нього, мовляв, навіть дивно, що вона звертається до нього в цій справі, адже він не знає цієї людини. «Разве он мой короткий знакомый, ты даже не написала – какой он веры, лютеранской ли, католической, иудейской...» [20, с. 85]. Що більше: Ілля Федоровський навіть звинувачував онуку в тому, що вона буцімто хоче в майбутньому перекласти на нього відповідальність за цей шлюб: «Я очень жалею, что ты ко мне обратилась, и этим как бы желаешь поставить меня в будущем в ответственность, – тогда как я ничего об этом не знаю, <...> я человек посторонний» [20, с. 87].

Відпис «дедушки» Ольга сприйняла доволі спокійно. Про своє подальше життя-буття вона вже все вирішила. І в одному з наступних листів до Івана Франка (від 19 листопада 1885 р.) Ольга уточнює дату весілля. «Свадьбу нашу я просила бы Васъ отложить до июня месяца. Къ тому времени будутъ все свободны, да и дедушка обещалъ пріехать вь Кіевъ. Я хочу этимъ воспользоваться и просить его быть

у меня посаженнымъ отцемъ, если онъ согласится» [35, с. 149]. Її рішення вийти за нього заміж, пояснювала Івану Франкові (лист від 21 грудня 1885 р.), не було необачним, вона прийняла його обдумано й раціонально, позаяк, не таїлася вона перед нареченим, її серце наразі мовчить. «Жаль дуже, що я про себе не можу сього сказати» [29, с. 15], – либонь, образився І. Франко такою відвертістю обраниці. У згаданому щойно листі від 21 грудня 1885 р. Ольга також пояснювала Франкові, що не зовнішній обрядовий бік приваблював її, це, мовляв, дрібниці, а набагато важливіша мета. Її симпатії, писала Ольга, завжди були на боці українського народу. Галичина для неї була чимось ідеальним, і лекції професорів із цієї царини вельми приваблювали її.

Що ж до спільного життя з Франком, то Ольга гадала, що, якщо буде добра воля їх обидвох, певна доза поступливості, то можна і пристосуватися одне до одного. Єднає їх, на її думку, і дещо спільне. Франко любить науку, вона теж із зацікавленням студіює вищі науки. Франко трудиться на благо інших, і вона, Ольга, по змозі прагне це чинити. Отож, у цьому сенсі, була переконана дівчина, вони не будуть завадою одне одному.

Писала Ольга Хоружинська до нареченого вельми скупі і рідко. І через, за її словами, вроджену нехоть до писання, і через переконання, що з кореспонденції не можна добре пізнати одне одного, та й, мовляв, нічого вартого уваги в її житті не відбувається, і вона соромиться за зміст своїх листів. Та й про що писати? – запитувала Ольга в Франка. Про своє подальше життя вона вже вирішила, і йому це відомо. «На счетъ будущаго у меня не является решительно никакихъ сомненій. Можетъ быть, отъ моего поверхностнаго взгляда на жизнь, я этого не знаю. Видите, въ время, когда Васъ мучать всевозможныя сомненія, у меня нетъ и тени ихъ. Отсюда ясно, что наши взгляды куды какъ расходятся. Конечно, при такомъ положеніи вещей намъ лучше разойтись не сходявшись, чтобъ потомъ не пришлось жалеть обоимъ» [35, с. 151].

Але розходитися з дівчиною Франко аж ніяк не бажав. Хотів лише краще її пізнати. Його, запевняв він свою обраницю, «інтересує кожне її слово», бо, на відміну від неї, він переконаний, що з листів бодай «в головних обрисах можна пізнати моральну і інтелектуальну фізіономію, а особливу з переписки, веденої між людьми, котрі іменно таке пізнання о б о є мають на меті» [28, с. 593]. Тому просив Ольгу писати йому частіше, дорікав, сердився, навіть погрожував розірванням взаємин, коли вона довго не відповідала йому чи взагалі мовчала, бо, мовляв, не хоче, щоб їхнє подружжя було «обопільним купуванням кота в мішку», а весілля стало «прологом до тяжкої, страшної драми...» [28, с. 593].

Як же уявляв собі Франко спільне «будуще» з Ольгою Хоружинською, якими були обрії його очікування від майбутнього подружжя? Звернімося знову до епістолярію письменника. Аби дівчина, з «котрою бажати розділити ціле життя, свої думи і свої труди» [27, с. 553], знала, на яке життя він «завзиває» її у Львів, Франко ознайомлює її із-поміж іншого і з порядками в Галичині, вважаючи, що вони в дечім кращі, аніж у Наддніпрянській Україні, «особливо кращі щодо публічного, народного і громадського життя» [25, с. 544]. І вона, Ольга, зможе тут, у Галичині, знайти для себе «загальнокорисне діло»: «зайнятись школою, обученням дітей чи так-таки працею пропандовою між жіноцтвом, чи працею літературною або науковою...» [25, с. 544]. Франко також вважав своїм обов'язком розказати нареченій про своє фінансове становище, про свої доходи і видатки. Подавши їй дуже детальне «справоздання» про те, як виглядає «літераторське життя з боку економічного», він переконує Ольгу, що на «скромненьке» життя двох людей у Львові цього цілком достатньо і він зовсім «не числив і не числить» на її посаг. «Поки мої руки можуть держати перо, а голова може склеїти дві думки до купи, я не дам Вам терпіти недостатку і що, крім люблячого, спокійного та дуже мало вимагаючого чоловіка, Ви дістанете в мені також доволі пильного робітника» [27, с. 555], – запевняв Ольгу. Натомість в її особі він прагнув бачити «помічницю і товаришку» у своїх літературних працях. «Думаю, що коли б нам удалось устроїти таку літературно-наукову спілку, до якої Вас уважаю спосібною, то й життя наше могло б уложитися гарно та щасливо» [25, с. 545], – мріяв Іван Франко (лист від 4 вересня 1885 р.). Ділився він із Ольгою ще однією своєю заповітною мрією: «Мені здається, що з нашої тихої і скромної хати повинна виходити струя нового, могучого руху, котрого елементи вже тепер проявляються по всіх кутках нашої Галичини, і котрий при нашій помочі повинен міцніти і ширшати, руху реального і розумного народолюбства» [31, с. 54] (лист від 6 квітня 1886 р.).

Щоб краще пізнати нареченого і життя в Галичині, на початку лютого 1886 р. Ольга разом зі сестрою Антоніною вибралися до Львова. «...Моя стара [Антоніна Трегубова – Я. М.] и Ольга у середу ввечері, 22 січня (по нашому) выиздять до Львова и Видня, як кажуть, на людей подивитись и себе показати...», – писав Єлисей Трегубов І. Франкові 19 січня 1886 р., прохаючи того показати гостям «усе, що є у Васъ цікавого, щоб вони не тинялись у невідомости по місту...» [36, с. 69–70]. У місті, проте, у кожної зі сестер була своя програма. «У Львові сестра більш усього цікавилась своїм нареченим. А я разом з знайомими мені галичанами, що бували у нас у Києві, роздивлялась місто, уніатські

церкви і взагалі все, що було цікаве <...>. Гостюючи за кордоном, Ольга більше познайомилася з Франком і ствердила своє слово бути його дружиною» [17, с. 221–222], – писала Антоніна Трегубова.

4 травня 1886 р. Ольга Хоружинська й Іван Франко побралися. Про цей пам'ятний для молодих день є декілька мемуарних свідчень. Найбільш цитованими є, либонь, спомини Гната Житецького й Антоніни Трегубової, які я теж дозволю собі навести. Спершу спогад Гната Житецького. «Пам'ятаю, як у тісній квартирі Трегубова всі вже дружки зібралися, прибули й бояри – Киричинський, Крачковський, Гнат Житецький, В. Ігнатович, одяглася й молода до вінця, а молодий затримався в кабінеті хазяїна за переписом якогось цікавого старого вірша, доки йому рішуче не нагадали, що пора й про урочистий час згадати. Іван Якович переодягся в сюртук, і ми в ясний тихий день пішки посунули процесією через шкільний двір до церкви» [5, с. 228–229].

Шлюб Іван Франко й Ольга Хоружинська взяли в церкві апостола Павла при колегії Павла Галагана у Києві. У копії метричної книги, що зберігалася при Павлівській церкві колегії Павла Галагана за 1886 р., у другій частині про шлюби, у статті 1, натрапляємо на такий запис:

«4 травня. Наречений – австрійський підданий, літератор, Іван Якович Франко, греко-уніатського віросповідання, тридцять років, першим шлюбом; наречена – донька титулярного радника Федора Василюва Хоружинського дівця Ольга, православного віросповідання, двадцяти двох років, першим шлюбом. Таїнство шлюбу здійснював священник Симеон Трегубов з дияконом Григоровичем.

Свідками були: по жениху статський радник Петро Кирилович Любимов і технолог Філарет Юрійович Гладилевич, по нареченій – фабричний інспектор Київського округу Ізмаїл Орестович Новицький і студент університету св. Володимира Віктор Володимирович Ігнатович [15].

Після церкви, згадувала Антоніна Трегубова, у їхньому помешканні був обід для молодих і для громадян-українців. Лунало багато промов. «Лейтмотивом промов було єднання Галичини з Україною в образі І. Франка та сестри. Як зараз бачу перед очима показну постать Житецького Павла Гнатовича, його дуже красиве, виразне обличчя, очі, що разом сміються і проймають, склянка вина в руці – і наче чую проникливий його голос і його пропонування випити за міцне єднання Галичини та України. Він, та і не він один, дивився на шлюб галичанина з українкою як на до деякої міри політичний крок» [17, с. 222].

«Творення національного шлюбу: концепція соборної сім'ї», – так, до слова, назвав історик Ярослав Грицак один зі сюжетів своєї

монографії «Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота», присвячений одруженню Івана Франка, зауважуючи при тім, що шлюби у середовищі київської «Громади» були продовженням політичної лінії. Дослідники також часто полюбляють цитувати слова письменника про одруження «не з любови, а з доктрини», про потребу «оженитися з українкою і то більш освіченою, курсисткою...» [23, с. 114] (лист Івана Франка до Агатангела Кримського від 26 серпня 1898 р.). При тому якось «забуваються» інші його рядки, для, прикладу, ось ці: «По Вашім від'їзді [Йдеться при приїзд Ольги Хоружинської зі сестрою Антоніною до Львова в лютому 1886 р. – Я. М.], щось таке зо мною сталось, що й сам не знаю. Немовби мені половину життя взято, такий я почувся слабий, безсильний і безвладний. Се, мабуть, була натуральна реакція після тої несподіваної і великої радості, яку Ви вчинили мені своїм приїздом. Як я Вас люблю, Олічка! Як гаряче бажаю я бачити Вас щасливою!» [30, с. 29]. Чи оті, датовані січнем 1887 р., через вісім місяців після одруження (Ольга тоді гостювала в рідних у Києві): «Жду, жду твого листа, а властиво не так листа, а в кожній хвилі, на кождім місці несвідомо шукаю тебе самої. Відколи ти виїхала, я прямо стався як сам не свій, чую, що мені хибує цілої половини мого существа. Еге, Олічка, признаюсь тобі, я й не думав сам, що так сильно зжився з тобою. Ходжу цілими годинами то по хаті, то по вулиці, щоб заповнити нуду, хапаюсь до роботи і рука опадає...» [32, с. 98].

Але повертаємося до вінчання Ольги Хоружинської та Івана Франка, до того далекого травня 1886 р. «4-го мая – день, котрий Ви будете пам'ятати завжди» [14], – вітала Ольгу з одруженням Олена Пчілка (Ольга Петрівна Косач), мати Лесі Українки, у вірші-експромті «Пані Олені Франковій». Цей лист зберігається зараз в особистому архіві Івана Франка у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Вперше опублікував цю поезію-присвяту Іван Денисюк у статті «Франки в гостині у Косачів на Волині», супроводивши її такою ремаркою: «Олена Пчілка у листах не любила ставити дат. Але під цим віршованим посланієм день четвертого травня відзначила, сказав би Катулл, “білим каменем”» [3, с. 121].

Цікаво, що саме її, Олену Пчілку, Іван Франко, вже зробивши пропозицію Ользі Хоружинській, попросив «сказати щирий суд про цю особу» [24, с. 598]. Олена Пчілка спочатку відповіла своєму львівському кореспондентові, що для цього надто мало знає дівчину. «Особу, о котрій Ви тепер питаєте, я бачила і буквально тільки бачила, майже не чула – всього з півгодини і, звичайно, не зважилась би вирікати якусь певну гадку чи злу, чи добру, засновуючи її на такій малій знаємости

з особою» [12, с. 844]. Але, ближче познайомившись із Ольгою Хоружинською, Олена Пчілка схвалила Франків вибір (лист від 25 березня 1886 р.): «...Се золото не дівчина! Она просто очарувала мене! Яка она мила, щира, добра, симпатична, і до того як она розвилась за сі два роки, як пройнялась ідеєю українства! <...> Але ж тепер она навіть вродою здалась мені красуня. Не розумію, як мені могла перше більш подобатись її сестра, панна Саня! Та “Олеся” ж далеко краща! Очерти лица в Ольги далеко тонші, виразніші, вся постать зграбніша, куди естетичніша! А врода, – як собі хочете, – богацько значить! Отже, думаю я, що в пані Олесі знайдете Ви собі не лише хорошеньку милу, а ще до того й змисленну дружину – спільницю ваших думок, переконань і праці. – А се теж велика річ!.. Ви говорили колись о шлюбі як о причалі, де можна гоїть рани душевні, здобуті на ідейнім бойовищі. <...> Пізнавши Вашу милую наречену, з певністю думаю, що Ви будете з нею зовсім щасливі. Се моя певна думка!» [13, с. 230]. До слова, Олена Пчілка запрошувала молоде подружжя відразу після весілля декілька днів погостювати в родинному гнізді Косачів у Колодяжному, на що і Франко, і Ольга радо погодилися, одначе перегодом в Олені Пчілці плани змінилися. «Въ Колодеж[не] мы не поїдемо, бо Ольга Петровна буде въ Києви у дочці. А якъ я дістала паспорт, то, може, уже заразъ після винця поидемъ до Львова» [35, с. 159], – повідомила Ольга Хоружинська Івана Франка в листі від 6 квітня 1886 р.

Справді, відразу після вінця, 4 травня 1886 р., подружжя поїздом вирушило на батьківщину молодого – до Львова. Перед від'їздом молода пара навідалася до найкращого тоді в Києві фотосалону Володимира Висоцького, що розміщувався на розі теперішніх вулиць Хрещатика і Лютеранської. Завдяки цьому маємо одну з найвідоміших і найрозтиражованіших світлин письменника – Іван Франко й Ольга Хоружинська в день вінчання 4 травня 1886 р. Цікаво, що Антоніна Трегубова, не витримавши, допоки подружжя надішле їм весільну світлину, сама, повідомляв Єлисей Трегубов Франкам, «забігла до Висоцького, де й вхопила вашу карточку, за котру дякуємо, вважаючи, що й Ви бы нам її подали» [36, с. 72]. Гадаю, тут варто зауважувати, що Антоніна спершу відраджувала Ольгу виходити заміж за Івана Франка. «Ми, жінки, одмовляли її, бо Франко був з себе не дуже красивий, а потім ми питали, чи буде вона в силі з'єднати піклування про сім'ю з боротьбою, з допомогою Франкові в його громадській та літературній справі! Але сестра не міняла слова...» [17, с. 221].

Отримав весільну світлину й дід Ольги Ілля Федоровський. Цю світлину надіслала йому вже сама Ольга, отримавши потім від нього

трохи незвичну відповідь. «Вот ты прислала свой и мужа портреты, вот мы и познакомились, какой у кого вкус, я бы не влюбился до безумия у твоего мужа, мне кажется, этому мешает его прическа, но ведь есть личность, с первого взгляда кажется, ничего особенного, но потом при дальнейшем знакомстве так увлечешься, очаруешься, что нет возможности оторваться, и своей любезностью делается магнитом, что видно и у твоего мужа» [22, с. 89].

Цікаво також і те, що дізнавшись із телеграми Антоніни про шлюб Ольги, Ілля Федоровський дуже зрадів [див.: 36, с. 71]. Як придане він надіслав Ользі десять виграшних білетів по тодішньому курсу 244 рублі за один білет, а також попросив Антоніну Трегубову за його кошти купити Ользі в Лаврі ікону Божої Матері, благословляючи цією іконою молоде подружжя «на все доброе и хорошее»: «Да принесет он [образ Божої Матері – Я. М.] и пошлет Вам свою милость, согласие и любовь на всю жизнь» [21, с. 101]. І це, незважаючи на те, що Ілля Федоровський не захотів приїхати на весілля внучки, на якому вона, як вже згадувалося раніше, бачила його в ролі посадженого батька. Так само відмовився він прийняти в себе вдома в Одесі Ольгу та її нареченого. Річ у тім, що напередодні весілля Ольга мала намір разом із Франком поїхати в гості до «дедушке», щоб отримати від нього благословення. «Ты хотела приехать с женихом в Одессу? А для чего это? Ты видела, что у меня и прислуги нет» [22, с. 98].

Тут варто сказати, що Ілля Федоровський, попри його крутий характер, часті докори Ользі й повчання, все ж любив її. За словами сестри Ольги Марії Хоружинської, з усіх дітей дід найбільше любив саме Ольгу. А ще пишався нею. Чого вартують бодай такі його слова: «Такой, как ты, нет во Львове» [20, с. 86]. «Такой жены днем и со свечами ему в Галиции не найти» [22, с. 90].

Насамкінець, повернемося знову до слів Анни Франко-Ключко, наведених на початку цієї статті, про те, що сестри її матері та їхні мужі «не любили її і бажали якнайскоріше її позбутися» [33, с. 22], що вони «випхали» її з дому «в незнаний їй світ» [33, с. 45], і що це було «непростимим гріхом» її рідні [33, с. 45].

Спершу про те, кого з великої родини Хоружинських-Федоровських вважала своєю ріднею Ольга? Ось її відповідь на прохання нареченого розповісти про свою родину: «Изъ родныхъ моихъ я только и знаю семью Ел[исея] К[иприяновича], въ которой мне теперь приходится жить, да дедушку. Есть у меня много других родычей, да знакомство у насъ съ ними очень короткое. Оно ограничивается только <темъ>, когда они приѣзжаютъ в Кіевъ, то мы обязываемся проводить ихъ по

всемъ церквямъ и монастырямъ» [35, с. 149]. (Лист від 19 листопада 1885 р.). Але, як бачимо, Ольги зовсім не намагалися «позбутися» Антоніна й Єлисей Трегубови, у домі яких вона жила. Також ніяк не впливали на рішення Ольги дві інші її сестри – Саня й Марія. До слова, обидві в той час, коли Ольга виходила заміж за Івана Франка, були ще неодружені. Саня згодом вийде заміж за Віктора Ігнатовича, директора банку в Києві. Марія залишилася незаміжньою.

Не «випихав» заміж Ольгу і дід Ілля Федоровський. До слова, той також намагався зрозуміти: яка причина того, що Ольга покинула батьківщину, рідних і вийшла заміж «в другое царство, хотя когда то оно было русским» (sic?! – Я. М) [22, с. 89]. Мовляв, якщо їй не подобалося життя в родині сестри, то могла і вибратися від неї на своє помешкання, адже була матеріально незалежною, і для того не потрібно було «рятуватися» заміжжям. Отже, закохалася у твого зятя, резюмував він в уявній розмові-діалозі з матір'ю Ольги, що відійшла в засвіти 11 років перед одруженням доньки, «а любовь побеждает здравомыслие курсисток» [22, с. 91].

ЛІТЕРАТУРА

1. Беренштам-Кістяковська М. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-их та початку 1890-х років // За сто літ. Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття за редакцією академіка Михайла Грушевського. Книга третя. – Київ: Державне видавництво України, 1928. – С. 206–225.
2. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота. – Київ: Критика, 2006. – 631 с.
3. Денисюк І. Франки в гостині у Косачів на Волині // Українське літературознавство. Іван Франко. Статті та матеріали. – 1992. – Вип. 56. – С. 120–127.
4. Жебылев Н. Историческій очерк деятельности Харьковскаго Института благородныхъ девиць за 100 летъ существованія (съ 1812-го по 1912-ый годъ). – Харьковъ, 1912. – 147 с.
5. Житецький Г. Одруження І. Я. Франка // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. 2-е вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 227–230.
6. Книш І. Жінки в житті Франка // Книш І. Жінка вчора і сьогодні. – Вінніпег, 1958. – С. 62–69.
7. Козир О. З роду гетьмана: До 155-річчя від дня народження Ольги Хоружинської – дружини Івана Франка // [Електр. ресурс. Режим

доступу]: <https://krasnopillia.info/2019/04/26/z-rodu-het-mana-do-155-richchia-vid-dnia-narodzhennia-ol-hy-khoruzhyns-koi-druzhyny-ivana-franka>

8. Левицька М. Вищі жіночі курси – складова системи вищої гуманітарної освіти України (II пол. XIX – поч. XX ст.) // [Електр. ресурс. Режим доступу]: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/62a7bfd-b4a0-4254-a03a-ab4cb76dfe95/content>
9. Лисенко М. Лист до Ольги Франко від 3 (15) червня 1887 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – № 1606. – Арк. 187–189.
10. Міщенко Л. З минулого століття. Спомини // За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття за редакцією академіка Михайла Грушевського. Книга четверта. – Київ: Державне видавництво України, 1929. – С. 106–160.
11. Парамонов А. До життєпису Федора Васильовича Хоружинського, батька Ольги Франко // Франко: наживо. [Електр. ресурс. Режим доступу]: <https://frankolive.wordpress.com/2022/06/30/%d0%b4%d0%be-%d0%b6%d0%b8%d1%82%d1%82%d1%94%d0%bf%d0%b8%d1%81%d1%83-%d1%84%d0%b5%d0%b4%d0%be%d1%80%d0%b0-%d0%b2%d0%b0%d1%81%d0%b8%d0%bb%d1%8c%d0%be%d0%b2%d0%b8%d1%87%d0%b0-%d1%85%d0%be%d1%80%d1%83/>
12. Пчілка О. Лист до Івана Франка від 14 грудня 1885 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 3. – № 1603. – Арк. 841–844.
13. Пчілка О. Лист до Івана Франка від 25 березня 1886 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 3. – №. 1608. – Арк. 225–230.
14. Пчілка О. Пані Олені Франковій // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – № 1606. – Арк. 109–110.
15. Свідоцтво про одруження Івана Франка з Ольгою Хоружинською, складене в Павлівській церкві колегії П. Галагана в Києві // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – № 2418. – Арк. 1.
16. Тихолоз Н. Виховання любов'ю // Франко. Перезавантаження / Упоряд.: Б. Тихолоз, А. Беницький. – Дрогобич: Коло, 2013. – С. 199–230.
17. Трегубова А. Дещо з життя Ольги Франкової // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступ. ст., прим. М. І. Гнатюка. 2-е вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 219–227.
18. Ушкалов Л. Сковорода. Шевченко. Фемінізм. Статті 2010–2013 років. – Харків: «Майдан», 2014. – 312 с.

19. Федоровський І. Лист до Ольги Хоружинської [б. д.] // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – № 1606. – Арк. 71–77.
20. Федоровський І. Лист до Ольги Хоружинської [друга половина вересня – початок жовтня 1885 р.] // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – №. 1606. – Арк. 85–87.
21. Федоровський І. Лист до Ольги Хоружинської від 5/17 травня 1886 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – № 1606. – Арк. 101–103.
22. Федоровський І. Лист до Ольги Хоружинської [серпень 1886 р.] // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – № 1606. – Арк. 89–100.
23. Франко І. Лист до Агатангела Кримського [26 серпня 1898 р.] // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – С. 113–115.
24. Франко І. Лист до Олени Пчілки [кінець грудня 1885 р.] // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 48. – С. 596–598.
25. Франко І. Лист до Ольги Хоружинської від 4 вересня 1885 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 48. – С. 542–545.
26. Франко І. Лист до Ольги Хоружинської від 29 вересня 1885 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 48. – С. 552–553.
27. Франко І. Лист до Ольги Хоружинської від 18 жовтня 1885 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 48. – С. 553–555.
28. Франко І. Лист до Ольги Хоружинської від 30 грудня 1885 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 48. С. 591–593.
29. Франко І. Лист до Ольги Хоружинської від 10 січня 1886 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 49. – С. 15–18.
30. Франко І. Лист до Ольги Хоружинської від 14 лютого 1886 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 49. – С. 29–30.
31. Франко І. Лист до Ольги Хоружинської від 6 квітня 1886 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 49. – С. 53–55.
32. Франко І. Лист до Ольги Франко [середина січня 1887 р.] // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 49. – С. 98–100.
33. Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. Спомини. — Торонто: Ліга Визволення України, 1956. – 56 с.
34. Хоружинська-Франко О. Епізоди з мого життя // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Львів, 2008. – Вип. 8. – С. 153–158.
35. Чернишенко Л. Листи Ольги Хоружинської до Івана Франка // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Львів: Каменяр, 2001. – Вип. 2. – С. 145–207.
36. Чернишенко Л. Листи Єлисея Трегубова до родини Франків // Науковий вісник Музею Івана у Львові. Львів: Каменяр, 2007. – Вип. 4. – С. 55–153.

Yaroslava MELNYK
(Lviv)

“MAY 4TH – A DAY YOU WILL ALWAYS REMEMBER”: TO THE MARRIAGE STORY OF IVAN FRANKO AND OLHA KHORUZHYNKA

On the 160th anniversary of the birth of Olha Franko

The given article, based on original materials (epistolary, memoirs of contemporaries, documents from the writer's personal archive), reveals the history of Ivan Franko and Olga Khoruzhynska's acquaintance and marriage, the couple's expectations of their life together, and also highlights the childhood and adolescence of Franko's fiancée, her education and upbringing.

Keywords: letters, memoirs, marriage, Ivan Franko, Olga Khoruzhynska, Kharkiv Institute of Noble Maidens, Kyiv Higher Women's Courses, Galicia.